13370

55

1

Вас. Різниченко.

37

ПРОЄКТ
Українського університету
в Батурині.

10 94612

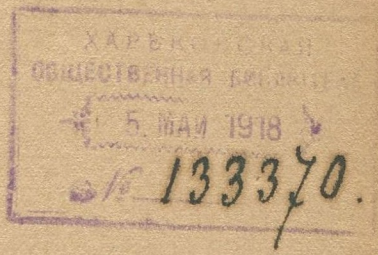

Київ.
Друкарня 1-ої Київської Друкарської Спілки, Трьохсвятит. 5.
1916.

1933/70.

Стаття ся була написана нами ще позаторік і віддана до друку до одного з закордонних видань.

Випускаємо тепер її з деякими змінами і пропусками окремо.

Київ.
27, II, 1916.

Вас. Р.

Проєкт Українського університету в Батурині.

Сторінка з історії просьвітних заходів останнього Гетьмана України.

(З нагоди 150-літя скасування гетьманства на Україні —10, XI, 1764 р.—10, XI, 1914 р.).

10 (23)-го подолисту 1914 року минуло рівно півтораста років, як перегорнула ся і закрила ся на все остання сторінка гетьманського житя України... Маємо на думці відомий акт царицї Катерини Другої 10 (23) падолисту 1764 року.

В військовій завирюсї, серед реву і диму гармат, тихо, непомітно пройшла ся знаменна річниця історії України...

Бажаючи хоч чим небудь нагадати про її, ми оце і хочемо тут розповісти про одну з сторінок реґіменту останнього Гетьмана України, а саме—про заходи біля заснуваня в Батуринї, тодішній резиденції Гетьманській, першого українського (або як він мав офіціяльно називатись, Малоросійського) університету, що мав обслуговувати просьвітні потреби українців. Кому приналежала ініціятива заснуваня його—не звісно, хоча Записка-кладена з сього поводу і вказує на „Єго Ясневельможність“;—безперечно однакож одно тільки, а саме—що бажанє мати свою власну вищу сьвітську школу, свій власний, український університет, було бажанєм не од-

ного тодішнього, ще не втратившого зовсім почутя національної окремішности, українського інтеліґента. За се каже і високий рівень освіченості на Україні в половині XVIII віку (так, приміром, Київо-Могилянська академія 1742 року числила 1243 студенти, 1751 р.—1193 душі і 1765 р.—1059 д.—числа, як на ті часи і і навіть на теперешні, вельми поважні[1]), і брак вищої сьвітської школи на Україні (бо Київо-Могилянська академія хоч і як була наближена Мазепою до типу сьвітської вищої школи, але всеж таки, при всій своїй загальноовразовательности, носила характер богословський, в суті своїи була школою духовною і не могла замінити собою університету) і нарештї тї петиції, що були подані од українського громадянства новій царицї Катеринї Другій—з проханєм заснуваня університетів в Батуринї і Київі. Конечною необхідністю України мати свій власний університет—щоб не тиняти ся синам її по чужим землям—поясняє невідложну потребу заснуваня університету в Батуринї і Записка складена з сього приводу. Примушене за браком своєї вищої школи посилати в науку свої дїти в чужі землї—Нїмеччину Польщу, Московщину (по отворенню в 1755 р. там Московського університету), Францію, тощо—українське громадянство добре бачило всю незручність таких далеких мандрів і не раз серйозно призадумувало ся над заснованєм свого власного університету, брак якого давав себе сильно відчувати всій осьвіченій Україні.

Таким побитом, потреба українського університету була давно назрілою потребою, що давала відчувати себе українському громадянству тим гострійше, чим яскравійш сознавало воно всю схоластичність і непристосованість до нових вимог реального житя старої Могилянської Академії (а також заснованих на її взір—Чер-

[1]) Ілюстров. Істор. Укр. М. Грушевського.

нигівського, Переяславського, Білгородського Колеґіумів), уже виконавшої свою високу місію і тепер доживавшої свої останні дні—з року на рік все менше виносило число її учеників, все невідлежнійшою і невідложнійшою ставала справа з заснуванєм університету і, нарешті, ставши в першу чергу культурно-національних і політичних домагань українців, вона довго потім не сходе з порядку денного культурних потреб України,—раз-у-раз виринаючи чи-то в петиціях і проєктах цілого громадянства українського, чи-то—окремих осіб (напр., проєкти університету в Батурині, Київі—замісць академії, Чернигові (указ 1783 р. і Записка о нуждах Малоросийського дворянства 1801 р.), Новгородсіверську (проєкт директора Новгородсів. Ґімназії І. Халанського [1]), заснованє Ґімназії вищих наук кн. Безбородька в Ніженї,—тощо.

Отже не була справа університету українського ініціятивою і єдиноличною справою Розумовського. Се була справа цілої осьвіченої України, Розумовський же тільки йшов навстрічу давно назрілим пекучим потребам українського громадянства, щиро співчувючи йому і бажаючи чим небудь прислужити ся відданій в його правлінє Україні. До того ж і сама по-собі перспектива мати в відбудованій ім по Меншиковськім розгромі Батуринській резиденції вищу школу—вабила його. В сей час там уже на приняте нового Гетьмана будувались роскішні палати, фабрики—суконні, красильні, керамічні майстерні, заводи—миловарний, сьвічний, „листового срібла і золота“, лїсопильнї, школи, млини, тощо—і давня гетьманська столиця швидко поверталась своїм виглядом до свого золотого віку—благословенних . . . . ких часів... Розуміючи ся добре на штуці, володіючи

[1]) Див. по сьому поводу його переписку з українським генерал-ґубернатором Куракіном (К. Стар., 1882, III).

природженим тонким, артистичним смаком, каже Ф. Горностаєв, [1]) Розумовський перший мріяв про заснованє Академії Красних Штук. Сам він хоч і був президентом Петербурзькоі Академії Наук, хоч і здобув европейську осьвіту, слухаючи кращих тогочасних західно-европейських професорів і ученых [2]), але образованє се, виконане на швидкоруч, скорійш pro forma, було поверховим і не систематичним. І справді, чому можна було навчитись за яких небудь там півтора-два роки перебуваня за кордоном—навіть при всій охотї,—знаючи тільки одну елєментарну грамоту?.. Пізнійш уже сей брак систематичної осьвіти завседа давав ся відчувати Розумовському і він старав ся надолужувати його то читанєм книжок і журналів, то иньшими способами. Так, приміром, в листах до ріжних осіб він дякує їм за надіслані книги і прохає їх і на далї „не забувати його книжками новими“...[3]). Звісно, що Гетьман був в діяльній переписцї з славетним фільозофом Вольтером. [4]) А в Батуринї, де жив Розумовський, получались і мались получатись такі часописи: журнал Гуфлянда, Лондонський Курієр, Journal de Frankfort, Mercure Universel, Spectateur du Nord, Hamburger Zeitung, Salzburger Journal, Le Mercure de France, La décade philosophique, Annalles des artes et des manufactures, L'èsprit des journaux і иньші. [5]) Кольосальна ж бібліотека Розумовського, зкладена з книг, писаних на ріжних мовах, разом з бібліотеками иньших бібліофілів

---

[1]) Ѳ. Горностаевъ. Дворцы и Церкви Юга. М., 1914, ст. 30.

[2]) К. Розумовський слухов виклади таких ученых: звісного в той час Целестина Христ. Фльотвеля (в Кенїгзбергї). славного математика Леонарда Ейлєра (в Берлїнї), Фридриха-Гайнріх-Штрубе-де-Пирмона і иньших тогочасних професорів —нїмецьких і французьких.

[3]) А. Васильчиковъ. Семейство Розумовскихъ, т. I.

[4]) Ibidem.

[5]) Ibid.

— ґр. Бутурліна, Ґоліцина, Демидова, ґр. Залуських і др.—була відома всій тодішній осьвіченій Европі. Мають ся звістки, що сю цінну бібліотеку Гетьман хотів предложити в дар другому славетному французькому фільозофові Jean Jeaques Rousseau'-ові під час свого перебуваня в Стразбурзі, де жив в той час знаменитий фільозоф,—і пригласити його до себе на Україну, назначивши йому певну пенсию, щоб дати таким побитом йому змогу жити подалї од людської культури і цивілізації, серед роскішних українських степів—на лоні прекрасної місцевої природи, яку він так жагучо, так закохано любив... Про сей намір Гетьмана ми знаходимо відомости в листї нїкого Полїнова, що вчив ся саме в той час на кошти Петербурзької Академії Наук в Стразбурзі і писав до свого друга Завстергейма слїдуюче: ґр. Розумовський, про котрого Ви певно чули, коли були в Парижі, узнавши, що Руссо іще тут (в Стразбурзі) хотів на другий день свого приїзду сюди відвідати його. Він, кажуть, мав намір предложити йому в дар всю свою бібліотеку, дати йому пенсию і місце для житя в одній з з своїх численних маєтностий на Україні. На жаль, сей великодушний намір не здїйснив ся, через те що Руссо виїхав із Стразбурґа в той день, в якій ґраф приїхав сюди... [1])

Дальша доля сеї бібліотеки така: більша частина її находилась в Батуринї під доглядом особливого бібліотекаря, виписаного Розумовським із Франції—п. Адама, пробувшого на посадї гетьманьського бібліотекаря звиж 15 років. Про те, до кого вона мала перейти по смерти Гетьмана враз з частю иньшого „движимого имѣнія, состоящою в бриліантових і золотих вещах, в серебрянной посудѣ с приборами, бібліотеках, оружейних, столовой и всякой посудѣ с приборами, екіпажах

[1]) Ibid.

с конскими уборами и в прочем“,мало бути Розумовським „здѣлано особливое розпредѣление. [1]) Але зроблено його не було, Розумовський помер, і бібліотека враз з Батуринськими палатами достала ся одному з синів його Андрієві. Сей назабаром попав у великі борги і палати перейшли до . . . . . ду, в руках якого і погибли в вандальскій спосіб. Погибла під час разграбування палат і дорогоцінна бібліотека останнього Гетьмана, пішовши майже вся на підпалку печий темних Батуринців. Полишилась тільки з неї у Батуринського шинкаря д. М. Радї одна з них, якимся дивом не поділивши трагічної долї своїх товаришок... [2]) А межи тим, як би удалось здійснитись проектові університету в Батуринї, бібліотека ся могла б стати за чудову основу книгозбірні будучого університету.

Окрім бібліотеки, що находилась в Батуринї, були у Розумовського ще меньші бібліотеки по иньших його палатах—в Покровського - Розумовськім, Козельцї, Яготинї. Є відомости, що під час подорожий своїх по Німеччинї, Італії, Франції Розумовський одвідував професорів—щоб бачити бібліотеки їхні, а в 1761 роцї, їдучи в Петербург, куди його викликав брат до умираючої царицї Лизавети Петрівни,—він нарочито зупиняєть ся в Москві, аби звидіти новозаснований там університет: „Думка про університет в Батуринї“, каже кн. Васильчиков, автор труда „Семейство Розумовских“ (т. I), його не покидала; про се він вів дїяльну переписку з Мілєром“... [3]) Гетьман пильно обдивляв ся університет і був принятий там дуже торжественно. Ще за рік до сього був уже вироблений плян основаня університету на рідній Україні і написана Записка з сього приводу

[1]) Кіевск. Стар., 1891, XI.

[2]) Рада, 1912р., 91; Рѣчь, 1912, 113; Черниг. Слов., 1912 р., 1565.

[3]) Шевыревъ. Исторія Московскаго университета.

з дуже детальним і всесторонним обміркуванєм справи; —оставалось отже перевести її тілько в житє. Але незабаром померла Лизавета і з новим царюванєм справа з заснованєм „Університету Малоросийського Батуринського“ так і зосталась не зреалїзованою. Позіставша посїм Записка представляє вельми цїкаву сторінку з історії просьвіти на Украіпї в XVIII віцї, маючи подвійну вагу: і як цінний документ великої любови українців до осьвіти і як матеріял, що дає урозуміти—який мав бути сей перший університет український... Починаєть ся вона з ізложеня причин, які викликають конечну потребу заснуваня університету на Україні. Перша і основна причина—се велика любов українців до науки, осьвіти: „в склонности народа Малоросийського к ученію, наукам, читаємо в нїй, [1]) ни малого сумнѣнія нѣтъ. Істнуючі з давного часу на Україні вищі школи, не маючи ніяких коштів, а школярі їх—жадної помочи,—не тілько не зменшують ся в своїм числї, а навіть іще число учнів їх час-від часу буває більшим од звичайного. Тіж з вихованців їх, що бажають навчитись більшому од того, що викладаєть ся по українських школах, „добровольно, положа надію на щедрость подателей“, вандрують в Польшу, Німеччину а то дак і в Рим, „почитая оний за старий Коринт.“ Далї вказуєть ся на цілий ряд таких українських мандрівців—духовних і сьвітських, імя учених людий заслуживших,—які, не задовольнившись тими познанями, що дають українські школи, мусїли вандрувати в науку за кордон.

Істнуючи школи Малоросийські, читаємо далї в Записцї, не правильно прийнявші назвиска Академій, дуже мало дечого дають своїм питомцям,—окрім латинських Аристотелических преданій,“ а о Гуманїорах—і зо-

[1]) Чтенія И. О. И и Д. Р. при Московск. Университ., 1863, IV—VI, II.

всім нічого. Бідність студентів їхніх—велика: шукаючи способів до життя, більшу частину своїх шкільних років вони пробувають у мандрах—„ища подаянія мірскаго“; так мандруючи, вони незабаром „приходять в совершенныя лѣта“ і не навчившись нічому, окрім знання латинської мови, „почти в том же невѣжествѣ остаются, изъ котораго начали трудиться“. Не маючи більших коштів на удержанє „знатних і достойних професорів і добріх семинарів“, академії сі набірають їх із своїх же вихованців—„людий мало обучених“. Увзглядняючи на все се—сполучаючи любов українського народу до осьвіти з тими великими незручностями, з якими звязана вона для охочих здобувати її,—„Ясневельможний і Високоповелительний Малоросийський Гетьман Граф Кирило Григорієвич Розумовський твердоє і благоугодноє положил намѣрение на предбудущіе вѣка і на память імени своєму в городі Батурині під своєю собственною протекцією основать, учредить і утвердить університет. А понеже в нім мають викладати ся такі науки, які досі на Україні не викладались, як напр.: гуманіора вся, чистота латинської мови, клясика вся, фільозофія нова, юриспруденция, історія, ґеоґрафія, а також високі науки, фізика—теоретична і експериментальна, всі части математики, ґеодезия, астрономія, анатомія, хемія, ботаніка, —то університет сей має засноватись на таких підставах, щоб академії—Київська, Чернигівська, Переяславська і Білгородська не тільки не розорились від нього, але оставались би в прежнім своїм стані, приносячи йому безпосередну підмогу.

„Четыре к тому основанія потребны: Доход, Закони, Семинарія и Професія“. Перші два вимагають щедрот імператорки і українців, а останні два—Його Сіятельства Ясневельможного Гетьмана, яко основателя і протектора університету Українського Батуринського. Далі йде подрібна мова про кожду з сих річей окремо—доход, закон, семинарію і професії.

Доход мав бути двоякий: тимчасовий і вічний. Тимчасовий—призначав ся для збудованя церкви при університеті, на будованє камінних домів для помешканя професорам і магістрам; для будуваня авдиторій, рефекторій, семинарій, тощо; для купівлї бібліотеки університетської, інструментів: фізичних, математичних і хірургічних, для відкритя друкарнї, книгарнї, ботанічного саду, анатомічного театру, на лїкарню. Для сього вистарчило б на перший раз і 2000 карбованців. В сій цїли рекомендуєть ся обложити податками на 1 рік українські млини і вітряки пропорціонально їх прибуткам; поробити книги з підписами Ясневельможного Гетьмана і всїх старшин ґенеральних—і розіслати їх полковникам, щоби кождий „от любления наук і от видимого сего плода“, починаючи з самого полковника, не отрек ся вписати в книгу дар своєя щедроти. А понеже університет Батуринський мав обслуговувати не тільки шляхту українську, а також дїтий міщан і посполитих, того ради належить певну суму взяти з гроший магістратських, яко общесобранних. Значні пожертвуваня ожидались також від „Єго Сиятельства Ясневельможного Гетьмана і Господ Старшин Єнералних“.

Щож торкаєть ся до доходу вічного, то він призначав ся на утримуванє збудованих домів, на щорічну купівлю книг і інструментів ріжних, на утримуванє семинару, на платню студентам, „із яких професорі на далї образовуватись мусять“; на платню професорам, магістрам чужоземним, доктору, лїкарю і педелям університетським; на удержанє саду ботанічного, лїкарнї, директорії, тощо. За джерела, які б давали вічний доход, могли б служити: воєнні села свободні і виморочені; предполагалось повідбірати і причислити до Батуринського університету села і всякі иньші маєтности Батуринського монастиря; обложити податками усїх мандруючих по Вкраїні циган—понеже сей скитающийся народ свой про-

мысел в „одних народных обманах заключает“ і ніяких податків при сім в державний скарб не плоте,—тощо. Гетьман Розумовський мав носити імя „Фундатора і Протектора Університету Малоросийського Батуринського“—доки Бог житє його продовжить. Імя фундатора мало зберегти ся за Розумовським на віки вічні; імя ж протектора мав право носити кождий новий Гетьман. Інавґурація Батуринського університету малась бути зробленою по приміру иньших европейських університетів. Для судів і виконаня законів університетських мав бути Директоріум—з професорів і ректором на чолі, суду якого підлягали всї студенти, окрім кримінальних, що мали судитись цівільним судом. А аби знали студенти, як їм треба поводитись, мав бути написаний ректором і професорами і затвержений університалом Ясневельможного Гетьмана особливий реґлямент. Ректор Батуринського університету користував ся всїма правами ректорів европейських університетів, носив титул Magnificus, мав право підчас публичних актів пурпурою украшати ся, засїдав яко президент в Директорії, мав своїх „педелловъ“—тóщо. Студентам Батуринським дозволяло ся носити шаблї. Вступати в Батуринській університет мали право вихованцї Академій—Київської, Чернигівської, Переяславської, Білгородської і шкіл польських з свідоцтвами про укінчене кляси не нижче реторичної, притім українські академії не повинні були затримувати бажаючих вступати в Батуринський університет. Курс науки в нім був розрахований на 3 роки, після чого кождий студент повинен був писати дисертацію і обороняти її на публичнім диспутї. Лекциї предполагалось читати по таким предметам: по латинській ельоквенції, льоґіцї, метафізицї, фільозофії практичній, праву натуральному, що тодї саме було в розцьвітї, юриспруденції, історії літеральній і політичній, ґенеальоґії, геральдицї, фізицї—теоретичній і практичній, фізицї експериментальній, ма-

тематиці всій, анатомії, хемії, ботаніці, історії натуральній—тощо. При університеті мав бути доктор і лікар, яких предполагалось виписати із Німецької землі; мала бути збудована лікарня, лабораторії, переплетня, для чого предполагалось виписати з Німеччини доброго переплетчика з умовою, щоби він за час своєї служби при університеті виучив переплетному мистецтву не менш 5 чоловік українців; книгарня, бібліотека і друкарня з 4-ма станками, в тім числі 2 станка для друкованя всяких видань на чужих мовах. Для студентів при університеті мала бути церква з єромонахом, дяконом, дячком, паламарем і 8-ма чоловіками співаків.

Оскільки отже можна зрозуміти з проєкту, університет, в протилежність Київо-Могилянській Академії, мав носити світський характер; в нім мали бути катедри по історично-фільольоґічним і природно-історичним наукам, юридичним, математичним і медицинським, за винятком катедри по богословію, яке зоставлялось на попеченє старих українських шкіл—Київської, Чернигівської, Переяславської і Білгородської.

Всіх учителів, докторів, маґістрів і професорів для сього першого українського університету предполагалось запросити на перший раз з Німеччини, а для того, щоби їх могли згодом замінити „природні малоросийські люди, в чім нужда неминуємая єсть“, при університеті засновував ся семинар для 40 душ бідних шляхетських дітей і усяких „разночинцевъ“. Вони повинні були там підготовляти ся в студенти університету Батуринського, по скінченю якого мусіли за безплатне навчанє 10 років зоставатись при університеті за платню для навчаня иньших—попереду учителями, потім маґістрами і нарешті професорами. В семинару малось студійовати: латинську мову (Корнелія Непота, Цицерона, Юстина, Салюстія, Юлія Цезаря, Віргілія, Овідія, Горація, Марціаля і иньших писателів і стихотворців латинських),

ґеометрію, французьку мову і грецьку, а для дітей шляхетських мав ся бути іще учитель танцювальний і фехтовальний.

Всі ученики повинні були ходити в українськім національнім вбраню однакового колїру.

Професори університету мали право читати окрім звичайних лекций, обовязкових для усіх студентів, також і приватні виклади, collegia privata і privatissima,— коли того бажатимуть студенти.

Позаяк, каже ся в Записці, студентів для Батуринського університету ніколи не бракуватиме і навіть „пред С.-Петербургским і Московским Университетами великой в том авантаж предвидит ся", богацько учеників почне переходити в Батурин із Польських шкіл,—того ради приймати треба тільки таких із них, що знали б добре латинську мову, аби свобідно могли розуміти лекції професорські.

О днях і годинах, говорить ся далї в Записці, кому, коли і які лекциї читати, оповіщено буде тоді, коли професорі і студенти зберуть ся...

Але не довелось вже ніколи професорам і студентам Батуринського Університету Українського зібратись: на другий рік по укладї сього проекту на . . . . . : на Гетьманщині . . . . . Гетьмани, в Королівстві Польськім—королї, на Запоріжю . . . . Військо Запорізьке Низове,—все . . . . . .

Зникла можливість заснуваня в „славнім градї гетьманськім Батуринськім" і університету Малоросийського...

1914 р., I, 17 с. с.
Конотіп.

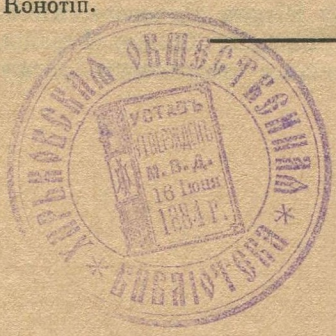

Перевірено 1948 р.